

Л.І. Юрченко,
кандидат хім. наук,

Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В ПРОЦЕСІ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Екологічна освіта і виховання, формування екологічної свідомості як головних компонентів екологічної культури є одним із найважливіших напрямів подолання екологічної кризи і формування екологічної безпеки та сталого соціально-економічного розвитку держави. Актуальність цього напрямку досліджень зумовлюється ще й тим, що під час реформування суспільних відносин в українському суспільстві змінюється і роль екологічної свідомості. Вона дедалі частіше розуміється дослідниками як соціальний інститут, що здатний забезпечити високий інтелектуальний та освітній рівень екологічно зваженого становлення соціуму [1].

Важливість розв'язання цієї проблеми значно підсилюється тими фактами, що в умовах ринкової економіки, а тим паче в умовах соціально-екологічної кризи в Україні особливого значення набуває зв'язок економічної, науково-технічної та екологічної освіти. Як свідчить світова практика, найбільш ефективний захист природи — з використанням економічних заходів: об'єктивної оцінки природних ресурсів і переходу до науково обґрунтованої системи плати за їх використання, а також обов'язкової матеріальної відповідальності за наслідки забруднення навколишнього середовища.

Формування екологічного світогляду відповідно до сьогодення ускладнюється існуючими стереотипами. Стара модель господарювання, забезпечення відтворення за рахунок використання додаткових ресурсів – надто живуча і її переборення є надзвичайно складною справою. Зламати помилкову дилему (або зростання виробництва, або збереження природи, а третього нема) серед управлінської та фінансово-економічної еліти є першочерговим завданням екологічного виховання і освіти майбутніх фахівців [2, 11; 3].

У зв'язку з впровадженням Концепції екологічної освіти в Україні актуалізується проблема забезпечення наступності й неперервності екологічної освіти впродовж всього життя людини. Слід звернути увагу на можливість будь-якого самоконтролю за її якістю. Проілюструємо це моделлю. Вважатимемо навчальний процес каналом зв'язку, тобто системою взаємодіючих джерела і приймача інформації (наприклад, викладача і студента). Інформацію, що передається, можна “виміряти” в трьох точках: на вході (вимоги), всередині (власне навчальний процес, тобто освітньо-професійна програма) та на виході (реальні знання студента) системи (рис. 1); відповідно залежно від того, де саме ми “вмикатимемо” вимірювальний прилад – систему діагностики, ми фіксуватимемо різні речі.

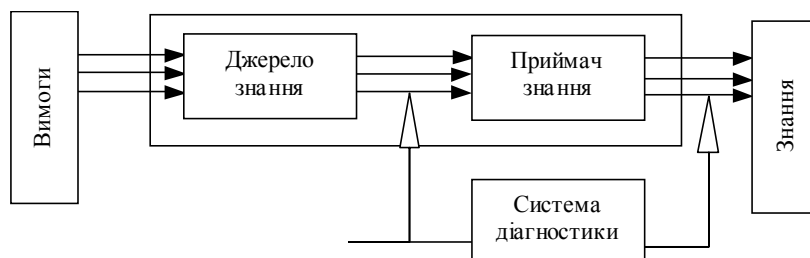

Рисунок 1

Є очевидним, що в переважно діючій на сьогодні схемі порівнюються знання студента на виході та положення освітньо-професійної програми, тож фактично діагностується не відповідність останньої вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики, а ступінь засвоєння програми.

Таким чином, неефективне функціонування системи в даному разі пов'язане з її неоптимальною структурою, а неправильна послідовність етапів у свою чергу призводить до втрати важливого елемента системи діагностики – джерело знань, який включає рівень викладання, якість тестових матеріалів та ін.

Розвиваючи аналогію з каналом передачі інформації, можна сказати, що задля оцінки не особистісних якостей студентів, а ефективності самого навчального процесу потрібно просто “увімкнути” вимірювальний прилад в інших точках (рис. 2).

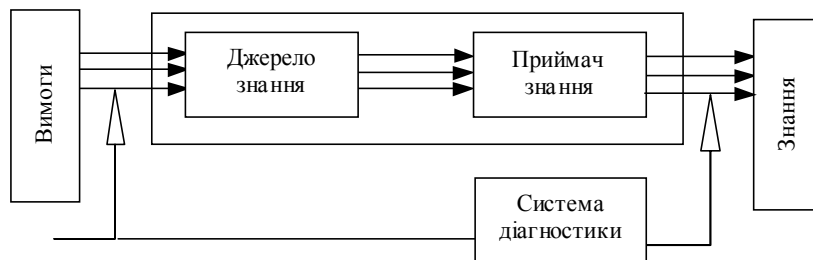

Рисунок 2

За такої моделі освітньо-кваліфікаційна характеристика визначає одночасно і вхід, і вихід системи (навчального процесу), тому в останній уможливується поява зворотного зв'язку, і сама вона стає здатною до оцінки свого функціонування (рівня підготовки фахівців). За таких умов тести оцінюють відповідність знань студентів висунутим до них вимогам, тому за їх результатами можна зробити висновок щодо ефективності цієї освітньо-професійної програми.

Концептуальним для поліпшення екологічної освіти в Україні є положення, яке дещо виходить за межі особливого аспекту навчального процесу і розглядається як найбільш адекватна основа для підвищення якості освіти загалом, вироблення нового способу життя. Таким “новим способом життя” є свідоме сприйняття людством і кожною людиною зокрема ідей сталого (збалансованого) екологічно безпечного розвитку. В такому разі ставлення до природи фактично виступає різновидом ставлення сучасної людини до майбутнього людства.

Переорієнтація освіти на питання сталого розвитку тісно пов'язана з проблемами екології і етики, формуванням цінностей, виробленням навичок і поведінки, сумісних зі сталим розвитком і метою забезпечення основ ефективної участі населення в процесі прийняття рішень. Отже, розуміння екологічної освіти як частини викладання біологічно-географічних дисциплін застаріло. Екологічна освіта розуміється нині як освіта в галузі навколишнього середовища, освіта для сталого розвитку.

З цією ідеєю мету екологічної освіти можна розглядати як формування екологічної культури окремих осіб та суспільства загалом, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як унікальної, універсальної цінності. Отже, не вивчення екології як наукової дисципліни, не механічне насичення змісту освіти екологічними відомостями й фактами, а виховання ціннісного ставлення до природи є головним завданням екологічної освіти.

Громадяни, екологічна культура яких відповідає базовому рівню, впливають на навколишнє середовище своїм способом життя та власною позицією щодо практичних екологічних дій інших суспільних та індивідуальних суб'єктів.

Характеризуючи екологічну культуру особистості, можна виділити зовнішні прояви і внутрішні структури цієї якості. До зовнішніх проявів відносимо систему екологічних знань і умінь; досвід розв'язання екологічних проблем, насамперед на місцевому і локальному

рівнях; практичні дії, поведінку, спрямовані на збереження довкілля та власного здоров'я. Ці показники легко спостерігати, фіксувати, вимірювати. Нескладно й регулювати, хоча б за допомогою заохочення бажаних і покарання небажаних проявів.

Проте найпривабливіші з першого погляду екологічні дії і вчинки можуть диктуватися прагматичними, споживацькими, егоїстичними мотивами, а отже, не бути власне проявами екологічної культури. Екологічна культура особистості наявна лише тоді, коли зовнішні прояви базуються на відповідних внутрішніх структурах: потребах, емоціях, почуттях, мотивах, ставленнях, ціннісних орієнтаціях, зрештою, суб'єктивній екологічній позиції.

Необхідність у ній зумовлена світоглядною функцією екології, яка вимагає врахування загальних закономірностей розвитку людини і її свідомості, використання освітніх технологій, побудованих за логікою суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а також наявною в даний час у просторі екологічного виховання невідповідністю: учні не мають можливості набувати спеціальних знань про сутність екологічної культури, усвідомлювати її складові, показники стану сформованості тощо. Внаслідок цього в екологічному вихованні залишаються недостатньо задіяними найбільш продуктивні процеси самоконтролю і самовиховання школярів та студентів. Коли не є наявними безпосередні зовнішні прояви екологічної культури (поведінки, вчинки, діяльність, спосіб життя тощо) виникають умови для пристосовництва, подвійної моралі, що, зрештою, нищівно відбивається на особистості загалом.

Екологічна освіта набуває особистісної орієнтації за умов відповідності педагогічного впливу психологічному механізму формування цінностей особистості; диференціації навчального та виховного впливу з урахуванням вікових, типологічних та індивідуальних особливостей кожної людини. Отже, навчальний зміст екологічної освіти має бути орієнтований на формування світогляду, цінностей культури, умінь критично мислити, здатності до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності, необхідних вмінь та навичок для життєвого і професійного вибору.

Пропонований концепцією екологічної освіти в Україні навчальний курс з екології повинен не тільки забезпечувати узагальнення та систематизацію відповідних знань і вмінь, а й мати яскраво виражену практичну спрямованість, задовольняти і розвивати широкий спектр естетичних потреб особистості, які задовольняє природа. Не нудне повчання (менторство) чи залякування екологічними негараздами, а глибоке захоплення гармонійністю і мудрістю природи має взяти вчитель (викладач) за головний "інструмент". Нагромаджений негативний досвід спілкування з природою, що домінує в суспільстві та переймається дітьми в сім'ї як усталений стереотип; недостатня особистісна орієнтація процесу екологічного виховання у сім'ї — це ті риси, які характеризують суперечності сучасного стану екологічної освіти.

Екологізація економічного і фінансового середовища починається з підготовки спеціалістів відповідного напрямку. Рівень та ефективність такої підготовки має належним чином діагностуватися в процесі формування фахівців для виявлення недоліків, напрямів поліпшення та нових дієвих важелів удосконалення процесу. Експеримент з такого діагностування був розроблений і проведений на базі Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи.

Перший етап констатуючого експерименту передбачав бесіди, інтерв'ю з метою виявлення рівня сформованості екологічного світогляду студентів. Результати бесід виявили, що студентів цікавлять загальні питання, пов'язані з екологічною ситуацією в місті та впливом забрудненого середовища на здоров'я людей. Проте було виявлено і той факт, що студентів економічних спеціальностей зовсім не хвилювали питання, пов'язані з даними щодо економічної оцінки природних ресурсів, економічних збитків від забруднення оточуючого середовища, економічних втрат від погіршення стану здоров'я населення та ряд інших питань, які повинні бути пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю.

Наступним заходом щодо визначення рівня екологічної обізнаності, освіченості студентів, а також з метою заохочення їх до вивчення екологічних питань було проведено

круглий стіл. Програмою передбачалася підготовка повідомлень щодо екологічного стану різних регіонів України. Головний акцент у повідомленнях потрібно було зробити на забрудненні довкілля конкретними промисловими підприємствами за місцем проживання студентів. Цінність повідомлень полягала в зібраних конкретних цифрах і фактах. Круглий стіл передбачав також проведення вікторин на виявлення певних знань у галузі екології.

Слід зазначити, що студентів зацікавили виступи, це сприяло жвавому обговоренню, обміну думками та визначенню можливих шляхів майбутньої подальшої сумісної праці. Особливий інтерес викликали питання, пов'язані із впливом антропогенного забруднення на здоров'я населення, різке зростання в Україні відсотка тяжких захворювань та переважання смертності над народжуваністю.

Для з'ясування якості й ефективності екологічної освіти та визначення рівня сформованості екологічного світогляду серед студентів було проведено дослідження, що базувалося на цільовій вибірці. Оскільки дослідження було орієнтоване на конкретну соціальну групу (студентів), така вибірка є якісно представницькою щодо цілей дослідження і не повинна бути статистично репрезентованою стосовно генеральної сукупності [4].

Проводячи анкетування та аналізуючи результати, враховувалось те, що майбутні спеціалісти економічних спеціальностей згідно з діючими навчальними планами на вивчення екології мають надзвичайно мало часу, зокрема лише п'ять лекційних занять та чотири семінарських, дістають лише поверхові знання. Природно, що студенти мало усвідомлюють значення одержаних екологічних знань для подальшої професійної діяльності.

Дані соціологічного дослідження свідчать також про недостатній базовий рівень екологічної свідомості, про те, що поставлені цілі екологічного виховання не завжди досягаються. Так, характеризуючи принципи нового екологічного мислення, багато студентів виходить із застарілих стереотипів про другорядність екологічних проблем на сучасному етапі розвитку українського суспільства; інші вважають, що природні багатства України невичерпні і це звільняє нас від обов'язку піклуватися про їх раціональне використання; що, володіючи значними природними багатствами, ми можемо розширити продаж на світовому ринку сировини, паливно-енергетичних ресурсів; що наша територія досить значна, і несприятлива екологічна обстановка в якихось регіонах не дає підстав серйозно турбуватися про стан навколишнього середовища в цілому; що для розвитку економіки необхідно прискореними темпами, не рахуючись із витратами, залучати до виробництва нові природні ресурси і нарощувати їх використання.

У процесі опитування з'ясувалось, що більшість студентів надто вузько розуміє сутність екологічної культури, зводячи її до екологічної освіченості, знання наукових засад природокористування або до екологічної освіти й екологічної свідомості.

Загалом виявилось, що рівень свідомого, відповідального ставлення до природи є недостатнім. У більшості студентів не сформована система екологічних цінностей, стійких екологічних переконань, відповідна установка на екологічно правильну поведінку в навколишньому середовищі, готовність до конкретних дій. Виявлено значну розбіжність між широтою знань і глибиною їх засвоєння, оскільки вони не перейшли у переконання – основу належної екологічної свідомості.

Оцінюючи стан екологічної освіти, зазначимо, що, за даними дослідження, поряд з вищезазначеним помітною є зацікавленість питаннями охорони природи серед студентів. Багато з них вважає необхідним поглиблювати свої екологічні знання, але значно менше тих, хто систематично поповнює свої знання в зазначеній сфері.

Значна частина студентів слабо орієнтується в питаннях природокористування, не розібралася в суті “екологічного апокаліпсису” України. Так, відповідаючи на запитання “Якщо ви вважаєте за необхідне поглиблювати екологічні знання, то навіщо вони вам потрібні?”, тільки деякі з опитаних заявили, що для того, щоб із розумінням брати участь в еколого-економічній діяльності. Інші відповіді були такими: для загального розвитку; екологічні знання є однією з умов здорового способу життя; такі знання допомагають самостійно розбиратися в екологічній ситуації; це задовольняє інтерес до життя природи і

проблем навколишнього середовища; знання знадобляться у виробничій діяльності; знання сприяють засвоєнню навчальних предметів; щоб не відставати від друзів, які нерідко говорять про охорону природи. Як видно, між усвідомленням необхідності поглиблення екологічних знань та їх практичним застосуванням велика дистанція.

Дані дослідження свідчать про те, що лише кожен шостий з опитаних знає свої конституційні права і обов'язки в галузі охорони природи (відповідно до статей 50 і 66 Основного Закону України). І не випадково, що, відповідаючи на запитання “Які навчальні предмети найбільше сприяють екологічній освіті?”, ніхто не назвав право; гуманітарним наукам, зокрема історії й літературі, відвели одне з останніх місць. Це свідчить, що екологічні знання одержуються у вищому навчальному закладі відособлено від інших і, мабуть, недостатньо використовуються міжпредметні зв'язки. Екологічну освіту слід включити в процес викладання всіх спеціальних дисциплін. Потрібна інтеграція всіх навчальних предметів. У кожному з них закладений свій екологічний потенціал. Виявити його і змусити працювати – завдання викладачів усіх дисциплін з метою ефективнішого формування цілісного світогляду та екологічної культури вихованців.

Одним із завдань проведеного експерименту було визначення мотивів еколого-пізнавальної активності майбутніх фахівців-економістів. Результати досліджень допомогли з'ясувати питання про склад мотивації екологічної освіти студентів, а також уточнити перелік елементів мотивації.

У складі загальної мотивації пізнання виділялось три групи мотивів:

- світоглядні мотиви (бажання розібратися в екологічному стані самостійно, мати свою точку зору, визначити своє ставлення);
- пізнавальні мотиви (пізнавальний інтерес, зацікавленість у матеріалі, який вивчається);
- мотиви обов'язку (підсумкова оцінка, відповідальність перед суспільством, собою, оточенням).

Перше місце за значущістю для подальшої екологічної освіти посідають пізнавальні мотиви (особисте враження про екологічний стан у тих регіонах країни, де я побував(ла). На усвідомлення студентами екологічних проблем найбільший вплив мають засоби масової інформації та особисті враження від екологічної ситуації міста чи села, де вони проживають.

Досить високий відсоток належить мотивам обов'язку (“навчальний процес”, “це одна з умов здорового способу життя”). Такі показники свідчать, що недостатньо пропагується природоохоронна діяльність.

Аналіз відповідей студентів на запитання, які висвітлюють рівень їх екологічної підготовки, свідчить також про актуальність посилення аспекту екологізації у процесі викладання спеціальних дисциплін.

Було проведено детальний аналіз відповідей на групу запитань, які стосуються усвідомлення взаємозалежності між розвитком економіки і станом навколишнього середовища та з'ясування потреби в знаннях з питань управління охороною природи та створення механізмів раціонального використання природних ресурсів для майбутньої професійної діяльності.

При узагальненні відповідей на ці запитання більшість опитаних дали стверджувальну відповідь на запитання щодо усвідомлення зростання взаємозалежності між розвитком економіки і станом природного середовища та необхідністю суворого пов'язування господарської діяльності з екологічними вимогами.

Аналіз даних відповідей також переконує в тому, що студенти економічних спеціальностей мають певний багаж екологічних знань, проявляють інтерес до екологічних проблем, проте в них досить низький рівень усвідомленості взаємозв'язку їхньої майбутньої професійної діяльності із знаннями щодо економічних методів управління природокористуванням, відповідно відсутнє усвідомлення того, що вони в змозі своєю професійною діяльністю реально поліпшити екологічну ситуацію в певному регіоні.

Повний аналіз матеріалів анкетування, бесід, програмної документації дав підстави зробити такі висновки.

Студенти економічного профілю усвідомлюють необхідність теоретичної екологічної підготовки у процесі навчання.

Одержані програмні теоретичні знання здебільшого не пов'язуються з конкретними питаннями охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування.

Серед чинників, які негативно впливають на результати навчально-виховного процесу з екологічної освіти, слід назвати такі:

– недостатність самих знань про механізми функціонування біосфери, щоб управляти ними, чітко уявляти всі наслідки застосування потужних засобів впливу на природу;

– недостатня кількість годин, що відводяться для предмета “Екологія” в навчальних планах соціально-гуманітарного циклу;

– питання екології не послідовно, відособлено відображені в освітньо-професійній програмі за напрямом підготовки “Економіка і підприємництво”, матеріали підручників є надто поверховими, мають узагальнюючий характер.

Існує нагальна потреба у створенні спецкурсу “Економіка природокористування” для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, який сприятиме поглибленню знань студентів щодо механізмів раціонального природокористування, оцінки природних ресурсів і, відповідно, формуванню екологічного світогляду та екологічної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 7.
2. *Тимочко Т.В.* Мета і завдання Всеукраїнської екологічної Ліги у галузі екологічної освіти та виховання // Екологічний вісник. – 2002. – № 1–2.
3. *Зайчук В.О., Савченко О.Е.* Нові технології навчання. – К., 2002. – Вип. 32.
4. *Ядов В.А.* Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М., 1998.